

nek „versei tehetségre mutatnak”, Matisz Pált gyanítom (507); nem hiszem ellenben, hogy V. A., kinék „életképe nem adható”, Vas Andor vagyis Hazucha volna (564): nemigen volt szokás beérkezett írónak — Pestre! — csak úgy üzengetni. Ugyanez okból el nem tudom képzelni, hogy a következő közlemény: „A Mit csinálnak Magyar-honban? című költemény nagyon igaz, de nem olyan, hogy adni lehetne” — Vörösmartynak szólna. Az ő verse (*Mit csinálnak?*) a *Pesti Hirlapban* már megjelent, és nincs sok értelme találgatni, vajon előbb a *Divatlapnak* adta-e, és csak mert elunta a közlésére várni, vitte a *Hirlaphoz* — vagy azt akarta, hogy a *Hirlap* után a *Divatlapban* is olvashassák,

de ott politikai tartalma miatt nem merték fölvenni (egy már kinyomtatott verset!); az egyetlen lehetséges magyarázat az, amelyet Vörösmarty műveinek kritikái kiadása ajánl (igaz, csak a két előbbi mellett harmadikul): valamelyik ifjú poéta ihletődött meg Vörösmarty költeményétől és csinált rá utánzatot, mipt a *Fóti dalra* is annyian, s ez az ismeretlen kapta az üzenetet.

Hátra volna még a *Nyesy Demeter tábla-bíró* nevével jegyzett cikkek szerzőségéhez hozzászólni, de erről most csak annyit mondhatok: olvassa és újra olvassa, egyre kevésbé tudom elhinni, hogy Petőfi írta őket.

Lukácsy Sándor

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Fekete gyémántok, 1–2. köt. Sajtó alá rendezte: Nacsády József. 411, 306; — Az arany ember, 1–2. köt. Sajtó alá rendezte: Oltványi Ambrus. 442, 346; — A köszívű ember fiai, 1–2. köt. Sajtó alá rendezte: Szekeres László. 515, 480; — Enyim tied, övé, 1–2. köt. Gergely Gergely. 346, 281; — Szép Mikhál. Sajtó alá rendezte: Téglás Tivadar. 413 l. — Bálványosvár. Sajtó alá rendezte: Téglás Tivadar. 335 l. — Bp. 1964. Akadémiai K, (Jókai Mór összes művei. Regények. 20–21. 24–25, 27–28, 29–30, 32, 43.)

E sorozat történetében több szempontból is jelentős év volt az 1964-es esztendő. Megjelent a kiegyezést követő fénykor három nagy regénye: *A köszívű ember fiai*, a *Fekete gyémántok* és *Az arany ember* s feltűntek az 1875 utáni hanyatlás alkotásai is. Az *Eryém, tied, övé* (1875) talán legelőször jelzi, hogy átalakulóban van Jókai művészete; a *Szép Mikhál* (1877) és a *Bálványosvár* (1883) aztán már teljes kifejelettségben mutatja a kései korszak művészi és műfaji jellegzetességeit. Megváltoztak az író forrásai, az adott anyagokból más szempontok alapján válogat már, s kialakította két jellemző műfaját: a szélsőséges kalandregényt és az ál-történeti regényt. Az életmű talán legjobb alkotásait s egy pályafordulat dokumentumait vehette tehát kézbe az olvasó.

Textológiai szempontból is jelentős változások esztendeje volt az elmúlt év. Módosultak — mégpedig szerencsésen — a szöveg-változatok közlésének azok az alapelvei, amelyeket egykor a sorozat első kötetének 300. lapján fogalmazott meg Nagy Miklós és Fábrián Pál. Két vonatkozásban vizsgálták felül az induláskor kialakult nézeteiket: „gondoskodni kellett arról, hogy a lényegtelen, illetőleg nem feltétlen hitelű variánsok meglepően nagy mennyisége ne homályosítsa el a filológiaiul valóban becses szövegváltozatokat a jegyzetekben. Másrészt a Magyar Tudományos Akadémia Textológiai Munkabizottságának vitái és bírálati felhívták a figyelmet arra: kívánatos a helyesírási korszerűsítésben szorosabb mértéket tartani anélkül, hogy öz-

szeütközésbe kerülne helyesen fölismert eszményünkkel: a széles olvasótáborhoz szóló tudományos edíció gondolatával”

A módosítás első iránya lényegében fokozni igyekszik a sorozat tudományos használhatóságát. A lényegre, a valóban fontosra irányítja figyelmünket a variánsok dzsungelében, mert helyes érzékkel csökkentette azokat a variáns-típusokat, amelyek igazában nem is tartoznak a szorosán vett szövegváltozatok közé. Ilyenek például az alaktani eltérések (az uk-ük, juk-jük~ok-ök, jok-jök-típus; az e-ö váltakozása iekötökben, határozószókban és ragokban; a lány-lyány, néhány-néhány-típus, stb.) és a helyesírás változásából adódó ingadozások. Csak helyesírást lehet tehát, hogy egyszerűsítették az 1894–98-as Nemzeti kiadás és az első edíció egybevetését, s hogy a nyilvánvaló sajtóhibákat csupán az első kiadásban vagy az ezzel azonos értékű kiadásokban tüntették fel.

Jóval bonyolultabb a modern helyesírás követelményeinek összeegyeztetése azokkal az archaikus írásmódokkal, amelyeknek stilisztikai funkciója van a Jókai-szövegekben. Úgy érezzük, jó érzékkel és helyes tapintattal találták meg az átvezető ösvényt ama veszélyek között, amelyekkel szembetalálkozik minden mai, szélesebb olvasótáborra számító kiadás. Különösen nagy munka volt, hogy sikerült összhangba hozniuk az idegen szavak egykor rendkívül ingadozó, ma pedig eléggé merev írásmódját. Eredeti formájában tartották meg mindazt, ami korfeszítő vagy stílusértékkel bír. Így őrződtek meg

a Jókai-szövegekben magyarosan élő idegen-
szavak (ármádia, doktor, stb.), tulajdonnevek
(Traján, Galac, stb.); eredeti formában kapjuk
a Helyesírási Tanácsadó Szótárból hiányzó ide-
gen kifejezéseket; megmaradtak a Jókai által
átírt, korhangulatot sugalló orosz nevek, a
régies helységnevek, s viszontlátjuk az eredeti
közponozást is, ha annak stílusértéke van.

E rendkívül gondos racionalizálást ki
kellene terjeszteni a tárgyi és nyelvi magya-
rázatokra is, mert az alapelvek itt további
tisztázásra szorulnak. Igaz, a sorozat szer-
kesztői nem adhatják fel a „széles olvasó-
táborhoz szóló tudományos edició” eszmé-
nyét, a gyakorlat, az élet azonban mindig
választóvize a dualista ideáknak. A kritikai
kiadás mégiscsak a szűk szakmai közönség-
hez szól; már az árázása is nagyobb érdekekre
épít a műélvezők, az olvasók, egyszerű olva-
sási vágyánál. S ugyanakkor párhuzamosan
fut vele a másik sorozat-kiadás: az olcsóbb,
a jegyzetek nélküli, de tiszta szövegekre ala-
pozott „szürke”. Nyilván más-más rétegek-
nek vannak szánva, s e tudományos edició
nem apparátusával, hanem korrekt szövegé-
vel vonzza a szélesebb publikumot. Ha pedig
az élet maga állít választakat, akkor tel-
jesen felesleges a tárgyi és nyelvi magya-
rázatokban elegyíteni a tudományos és a leg-
népszerűbb kiadás követelményeit. Mert a
jegyzetek buvárlói közül ugyan kit kell fel-
világosítani arról, hogy ki volt Szendrey Júlia,
Egressy Gábor, Noszlopy, Mednyánszky,
Rózsa Sándor, Vasváry, Lovassy, Robespierre
vagy Danton? Kinek mond újat az, hogy
Jónásnak milyen bajai támadtak a cethallal,
hogy Jeremiás próféta volt, hogy Dávid és
bölc Salamon hajdani zsidó királyok, s hogy
a „Gott erhalte. . .” az osztrák himnusz kezdő
sora? Kinek kell magyarázni a következő
neveket, szavakat vagy kifejezéseket: véd-
egylet, majoros, Apolló, Nabucco, profánus,
a számár fiatal vemhe, liktor, Gethsemanekert,
vazallus, fóliáns, plasztice, Tintoretto, im
medias res, rezidencia, Stuart Mária, bán,
legátus, archimedesi pont, ópium, öccellen-
ciája, stb., stb. Még leggudaságosabb *Az
arany ember* kötet; ott valóban a magyarázni
valókat értelmezi Oltványi Ambrus, s alig
30 címszót éreztünk feleslegesnek. Ám, hogy
egy másik véglet is szerepeljen: az *Enyém,
tied, övében* csaknem 120—130 jegyzet van,
amely a felsoroltakhoz hasonló fogalmakról
tudósít. Még a legnépszerűbb Jókai-kiadások
sem mellékelnek ilyen bő listát a nyájas
olvasó számára. Véleményünk szerint egy
kritikai kiadásban csak azt kell jegyzetelni,
ami valóban magyarázatra szorul; a szélesebb
publikumhoz pedig azzal szól a kiadvány,
hogy a stílusértékek rontása nélkül, a mai
helyesírás felé közelíti a szövegeket, s szép
értekezéseket közöl a művek keletkezéséről,
forrásairól.

Kissé bizonytalanul ugyan, — de kiter-
jesztjük észrevételünket a regények hatását,
fogadtatását és utóéletét bemutató fejeze-
tekre is. Igaz: csak fokozza a kötetek tudomá-
nyos használhatóságát, értékét, ha ily
gondosan állítják össze a Jókai-irodalom egyes
művekre vonatkozó megállapításait. Mégis:
teljességre, a bibliográfia egészének kimeri-
tésére eleve nem vállalkozhattak a szerkesz-
tők, tehát szükségszerűen kellett — *válo-
gatniuk* (kivételt képeznek azok a művek,
amelyekkel eddig keveset foglalkozott az
irodalomtörténet, pl. az *Enyém, tied, övé*,
az 1875 után keletkezett művek jelentős
hányada). Ennek ellenére sok jelentésten
cikket kivonatoltak, sok olyan tanulmányt
említenek, amelyben csak egy-egy példa ere-
jéig szerepel az adott mű, s ezért szinte szük-
ségszerű a gyakran keveset mondó összefog-
lalás. Talán itt is lehetne érvényesíteni a szö-
vegváltozatok közlésének helyes elvét: a
komoly, elemző tanulmányokat kellene meg-
idézni, esetleg részletesebben is, s ha szükse-
ges, csupán felsorolni azokat az írásokat,
amelyek vannak, de talán annak idején sem
mondtak sokat, vagy nem is hatotta át őket
elemző, tudományos igény.

Amikor meghatározták a szerkesztők a
kritikai kiadás feladatát (l. a 20. köt. 299.
lapján: a szövegek hitelességének megállá-
pítása és alakulásuk bemutatása), nem emlí-
tették a cél harmadik összetevőjét: vázolni
a keletkezés történetét s kikutatni a művek
forrásait. Igaz, ilyen téren nem nyújt annyit
meglepetést a Jókai-sorozat mint a Mikszáthé.
A terjedelmes Jókai-irodalom sok mindent
felkutatott már; az életmű kedvenc területe
volt a tárgy-történetnek is, a pozitivisták
forráskutatásnak is, s a kötetek szerkesztőire
gyakran csak az összegezés feladata várt. Így
is született néhány mintaszerű tanulmány,
főleg Nacsádi József és Szekeres Lászlóé.
Nacsádi a *Fekete gyémántok* végleges formá-
ját vetette össze Jókai első terveivel, s gon-
dosan vizsgálta, hogy milyen módosulások
arán kapta meg végső alakját a kezdeti téma-
csíra. A források, a modellek összegezését
Nagy Miklós és Szebenyi kutatásaira alapozta,
az ő eredményeiket részletezte, bővítette.
Szekeres László viszont Varga János kiadat-
lan tanulmánya alapján igazolta, hogy Jókai
több modellből alakította *A kőszívű. . .* hőseit,
s hogy az eddig feltételezett minták mellé
oda kell képzelnünk Irányi Dániel, Dessewffy
Denes és Szacsavay Imre alakját is.

Sok új adalékkal gazdagították az *Enyém,
tied, övé* forrásanyagát Gergely Gergely kuta-
tásai. Kiderült, hogy a rikítóan szélsőséges,
romantikus szituációk és jellemek mögött
gyakran lappanganak korabeli hírek, újság-
cikkek, visszaemlékezések vagy tényleg meg-
történt históriák. A nagyszabású romantikus
cselekmény különböző esetek tartópillérei-

ről ível át a képzelet légterébe. (Pl. a viddini basa áttérítési kísérletei, a Jaszmagi-probléma, a renegát Bangya János alakja, „Az Alligátor” című fejezetre utaló „Kosztaseset”, Perczel talizmánja, amelyet Ziah pasától kapott, stb.). Ami nem elégtett ki bennünket a tanulmányban, az a keletkezéstörténet. Mintha nemcsak külső forrásokkal kellene itt számolnunk! Mintha más természetű inspirációkkal is telítődött volna az írói alkotásfolyamat! Gergely néhány megjegyzése sejteti is őket (284. lapon: „maga a regény — még megírásában sem — sugall sok lelkesülést”; kétszer is megállapítja, hogy a főhős egyidős az íróval, majd a 288. lapon írja: „Még számos más egyezés is amellett szól, hogy az író a maga életéből is sokat kölcsönzött alakjának”), de inkább a külső esetekre figyelt, s nem vállalkozott a belülről feltörő erők hatásának vázolására. Pedig ez a regény *Az arany ember* tőzsomszédságában keletkezett, az Ottília-élmény utóregzésének periódusában s valószínűleg már belső konfliktusokkal terhelt fázisban. Az a lírai hevület, ahogyan Serena alakját jellemzi Jókai, ahogy a szerelem szárba szökkenését rajzolja, az talán még a tilos éden lobogását idézi; ám a dezilluzionista koncepció, a „férfi sorsa a nő” elve, a nők miatt egyre süllyedő Áldorfalvi alakja — talán már a Stáció utcai sárga ház nyomasztó lépköréből sarjadt, a kudarcra ítélt kitérési szándék érzelmi borongásából. További sejtelmek is beleföhódhattak a témába. Áldorfalvi sorsa lényegében rokon a 70-es évek dezilluzionista epikájának konfliktusai: mi lesz a sorsa a romantikus, lobogó, honvédő pátozra beállított jellemeknek a 67 utáni modern, kapitalizálódó világban, a tőke, a bőrre, a vállalkozások útvesztőiben? Ráadásul megrajzol Jókai egy politikai páfordulást s annak következményeit is: hogyan lép át az ellenzékbe a kormánypartba a hős, hogyan veszti el népszerűségét, s hogyan taszítja a kor az erkölcsi hanyatlás meredélyeire. Mit ad itt önmagáról az író? Vajon nem saját vívódásait oldja emberi sorssá? Vajon nem önmagát félti hőseben? Hiszen előtte is ott állt a válaszút: sejtette már, hogy szügre kerülnek a bihari pontok, és neki is át kell lépnie a Rubicont! Úgy véljük, e regényben nagyobb figyelmet kell fordítani a személyes inspirációkra, mert egy válságos életszakasz belső dokumentumait érhetjük tetten.

Oltványi Ambrus (*Az arany emberről*) és Téglás Tivadar tanulmányai (*a Szép Mihálról és a Bálványosvárról*) tipikus összegező írások. Új anyagot nem tárnak fel, csak ellen-
 űrzik a Jókai-irodalom eddigi tételeit. Olt-

ványi számbeszezi és értékeli azokat a cikkeket, amelyek Timár Mihály vélt modelljéről értekeznek, s idézi a regényt színező Ottília-élmény irodalmát. Neki is mélyebben kellett volna boncolnia a személyes élménykört, hiszen ez nemcsak a Senki szigete idilljében, nemcsak Timár lelki konfliktusában vagy a szerelem lírai rajzában nyilatkozik. Van egy másik vonulata is, amely reális, valóságos atmoszférával vonja be a néha kicsapongó, cselekményt: az empirikus élmény, a tapasztalati anyag, a megfigyelt, látott-hallott dolgok szokatlanul nagyarányú jelenlétére gondolunk. A személyes élménykör az apró, empirikus mozzanatoktól (a hajózás mesterisége, a kertészkedés, a kukoricapattogatás stb.) halad a másik pólusig: a szerelmi szenvedély, a gyermekvágy elemi erejű feltöréséig, amely végül megalkotja az ősi, paradicsomi boldogság lenyűgöző színjátékát.

Téglás Tivadar sem kutatott fel eddig nem ismert forrásokat, de gondos, aprólékos munkával végezte el az összevetéseket. Akár Orbán Balázs vagy Ipolyi Arnold művéről van szó, akár a Magyar Simplicissimusról vagy Cantu Caesarról — biztos kézzel mutatta ki az egyezések jellegét és mértékét. Kár, hogy valójában nem oldotta meg azt az esztétikai (eredeti mű-e a *Szép Mihál?*) és kultúrtörténeti problémát (a pogány-kultusz szerepe, jelentésváltozása és eszmei tartalma a század végétől), amelyet maga vetett fel tanulmányaiban.

*

Nagy jelentőségű sorozatról írtunk, mert a Mikszáth-kiadás mellett ez a munka a magyar textológia másik nagy vállalkozása. A szerkesztők, a munkatársak egyformán urai a feladatnak; elegáns értekező stílusban írt összegezéseik tudományágunk felső szintjén állanak, s az új eredményekkel együtt közelebb visznek bennünket a Jókai-életmű megértéséhez. Alapelveik felülvizsgálása pedig csak azt bizonyítja, hogy mennyire élő, mennyire a legjobb megoldásokat kereső műhely az övék. Néhány — a teljesítmény lényegét nem érintő — megjegyzésünk az övékkel azonos szándék eredménye volt: szeretnénk látni, hogy az adott esetben elérhető *teljesség* felé közeledik e vállalkozás. Mert szerény javaslataink nem homályosíthatják el a szerkesztők (Nagy Miklós, Lengyel Dénes), a nyelvi lektor (Fábián Pál) és a munkatársak (Nacsádi József, Szekeres László, Oltványi Ambrus, Gergely Gergely, Téglás Tivadar) maradandó érdemeit.

Kovács Kálmán

A KRÚDY-SOROZATRÓL

Szindbád. 1—2. köt. Az utószót írta: Kozocsa Sándor. Bp. 1957. Magvető K., 480; 444. — Az élet álom. Elbeszélések. Bp. 1957. Szépirodalmi K., 254 l. — Rezeda Kázmér szép élete (Rezeda Kázmér szép élete, — Nagy kópé, — Az utolsó gavallér). Bp. 1957. Szépirodalmi K., 471 l. — Három király. Regénytrilógia. Az utószót írta: Kozocsa Sándor. Bp. 1958. Magvető K., 744 l. — Asszonyságok díja. (Asszonyságok díja, — Napraforgó). Az utószót írta: Kozocsa Sándor. Bp. 1958. Magvető K., 534 l. — Bukfenc. (Bukfenc, Velszi herceg, — Primadonna). Bp. 1958. Szépirodalmi K., 408 l. — Aranykézuccai szép napok. Elbeszélések. Bp. 1958. Szépirodalmi K., 180 l. — A fehér lábú Gaalné. 1—2. köt. Válogatott elbeszélések, 1894—1908. Az utószót írta: Barta András. Bp. 1959. Magvető K., 702; 654. — Az útítárs. (Az útítárs, — N. N.). Bp. 1959. Szépirodalmi K., 214 l. — A szerelmi büvészinas. Válogatott elbeszélések, 1909—1912. A kísérő tanulmányt írta: Szauder József. Bp. 1960. Magvető K., 708 l. — Az aranybánya. (Az aranybánya, — Régi szélkakasok között, — Palotai álmok). Az utószót írta: Barta András. Bp. 1960. Magvető K., 568 l. — Aranyidő. (Aranyidő, — A templárius). Bp. 1960. Szépirodalmi K., 247 l. — Éji zene. Válogatott elbeszélések, 1913—1915. A kísérő tanulmányt írta: Szauder József. Bp. 1961. Magvető K., 625 l. — A tegnapok ködlovagjai. Válogatott cikkek. Az utószót írta: Gordon Etel. Bp. 1961. Szépirodalmi K., 683 l. — Mákvirágok kertje. (Andráscsik örököse, — Mákvirágok kertje, — Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban, — Rózsa Sándor, — Valakit elvisz az ördög). Az utószót írta: Barta András. Bp. 1961. Magvető K., 727 l. — Magyar jakobinusok. (Magyar jakobinusok, — Al-Petőfi). Az utószót írta: Barta András. Bp. 1962. Szépirodalmi K., 333 l. — A löcsei kakas. (Tizenhat város tizenhat leánya, — A nagyasszony három fia, — A szabadság csillaga — és válogatott ifjúsági novellák). A kísérő szöveget írták: Tóth Lajos és Udvarhelyi Dénes. Bp. 1962. Magvető K., 356 l. — Pesti levelek. Válogatott cikkek. A kísérő tanulmányt írták: Tóth Lajos és Udvarhelyi Dénes. Bp. 1963. Magvető K., 687 l. — Vallomás. (Válogatott írások és az Urak, betyárok, parasztok). Az utószót írta: Kozocsa Sándor. Bp. 1963. Magvető K., 687 l. — Hét bagoly. (Hét bagoly, — Boldogult úrfikoromban). A kísérő tanulmányt írta: Sötér István. Bp. 1963. Szépirodalmi K., 522 l. — A vörös postakocsi. (A vörös postakocsi, — Őszi utazások a vörös postakocsin). Bp. 1963. Szépirodalmi K., 454 l. — A madárijesztő szeretője. Válogatott elbeszélések, 1916—1925. A kísérő tanulmányt írta: Szauder József. Bp. 1964. Magvető K., 604 l. — A kékszalag hőse. Bp. 1964. Szépirodalmi K., 434 l. — A podolini kísértet. Bp. 1964. Szépirodalmi K., 243 l. — Jokey klub. (A bűvös erszény, — Pesti nórából, — Kleofásné kakasa, — Őszi versenyek, — Repülj fecském, — Jokey klub — Etel király kincse). Bp. 1964. Magvető K., 683 l.

Az utóbbi évtizedek könyvkiadásának kétségtelenül egyik legérdekesebb és legproblematikusabb vállalkozása volt a ma már minden könyv olvasó előtt ismert, tetszetős kiállítású Krúdy-sorozat. Méreteiben kétségtelenül impozáns ez a csaknem 30 kötet, amelyhez hozzá kell tennünk, hogy nem befejezett: megjelenik még a Magvető kiadásában a sorozat gerincét alkotó novellaválogatás befejező két kötete, az *Utolsó szivar* az *Arabs Szürkénél*, s valószínűleg napvilágot lát egy kötet válogatás ún. színes írásából, valamint az *Álmoskönyv*.

Krúdy nemcsak élete végén s a halála után következő hosszú évtizedben, hanem a felszabadulás után is sokáig méltatlanul mellőzött író volt. Hogy 1945 előtt miért mellőzték, miért jelent meg csak elvétve egy-egy regénye, vagy novellás kötete, az érthető az akkori irodalomszemléletből, de érthető az is, hogy a felszabadulást követő években háttérbe szorult. 1954-ig talán egy elbeszélés-kötete (*Az utolsó borovicska*) és két regénye (*Őszi versenyek*, *Asszonyságok díja*) tűnt fel a könyvpiacon. Művei sehogy sem illettek az akkori politikai, társadalmi harcok tüzébe, még kevésbé az 50-es évek elejének irodalompolitikájába. A jég 1954-ben tört meg, amikor a Szépirodalmi Könyvkiadó egy nagyobb Krúdy-kötettel lepte meg az olvasóközönséget. A *Hét bagoly* és a *Boldogult úrfikoromban* jelent meg együttesen Sötér István terjedelmes utószavával. Ezt a tanulmányt különösen jelentősnek kell ítélnünk, mert ha ma már vitatkoznunk is egyes megállapításaival, értékelési szempontjaival, kétségtelen, hogy akkor ez a szemléletmód volt legcélravezetőbb Krúdy életre keltéséhez, illetve „rehabilitálá-

sához”: megkísérelni a kritikai realista vonások előtérbe helyezését.

Ezt a kötetet több is követte, közülük talán az *Írói arcképek I—II.*, (Bp. 1957) és a Magyar klasszikusok sorozatában megjelent *Válogatott novellák* a legjelentősebbek.

Ezek az előzmények, ha fontosságukat nem is vitatjuk, föltétlenül átfedéseket okoztak. De nem egységes, nem eléggé átgondolt és tervszerű maga a később megindult sorozat sem. Az első két évben több olyan kötet jelent meg, amelyek később más elhelyezésben, más művekkel együtt ismét megjelentek a sorozatban (*Szindbád I—II.*, — *Az élet álom*, — *Aranykézuccai szép napok*. — *A Szindbád* két kötetét a teljesség igényével gyűjtötte egybe Kozocsa Sándor. Nem rajta múlt, hogy mégsem lett teljes. Azóta ugyanis újabb, elfeledett Szindbád-novellák is előkerültek, amelyek a Barta András által szerkesztett válogatott novellák két záró kötetében látnak majd napvilágot (*Utolsó szivar* az *Arabs Szürkénél*).

A Szindbád-novellák és regények egybegyűjtése azért sem sikerülhetett, mert publikálásukat nem előzte meg rendszeres kutatás. Ez a tervszerűtlenség sajnos a későbbiek folyamán nagy mértékben megnehezítette az 1959-ben meginduló tervszerűbb, bizonyos *kritikai jelleget* is mutató munkát.

Ennek a sorozatnak a középpontjában — mint már említettük — a *válogatott novellák* kötetei állanak. Lényegében felölelik, illetve jó áttekintést nyújtanak a hatalmas Krúdy életműről, kezdve az első Krúdy novella megjelenésétől (1892) egészen 1933-ig, illetve a posztumusz művek megjelenéséig. A szerkesztő, Barta András anyagfeltáró munkája

során nem csupán kötetekben megjelent művekre, hanem mintegy 80 folyóirat és újság átlag 8—10, az állandóbb jellegű lapok 30—40 évfolyamának halmazában, továbbá 50 kötet napról napra almanach lapjain rejtőzködő, könyvben eddig meg nem jelent anyagra is támaszkodott, amikor hét kötetnyi anyagát kronológikus sorrendben válogatta. Sokkal kevésbé mondható sikerültnek a sorozat másik vonala, mely a publicisztikai, kritikai és egyéb irodalmi művekből ad ízelítőt. Ennek legfőbb oka az, hogy Krúdy hatalmas és rendkívül értékes, szépirodalmi alkotásaival mindenképpen vetekedő publicisztikai tevékenységének csak egy részére terjed ki. A kötetek végén jól összeállított jegyzetek is találhatóak. Természetesen nem a kritikai kiadások széleskörű és alapos kutatómunkán alapuló apparátusáról van szó, de az eddig annyira nélkülözött bibliográfiai feltárást ennek a jegyzetapparátusnak bibliográfiai táblázata bizonyos mértékig pótolja. Ez ugyanis pontosan megjelöli az írásmű címét, az újságban, folyóiratban, kötetben stb. való megjelenés pontos helyét és idejét, s tartalmaz megjegyzéseket, utalásokat esetleg korábbi megjelenésekre, a folytatásos megjelenésre, feltünteteti a címváltozásokat, utal a variációkra, megjelöli a név nélkül, vagy álnéven megjelent elbeszéléseket. Nagyon lényeges vonása ennek a táblázatnak, hogy minden év irodalmi termésének élén az akkor megjelent köteteket sorolja fel, novelláskötet esetében felsorolja a címeket is, mindig kurzíváltan kiemelve a jelen válogatásban szereplő írásokat. Így tehát elvileg egy teljes bibliográfia kerekedik ki a válogatott novellák kötetjeiben Krúdy szépirodalmi műveiről, novelláiról és regényeiről.

Arra vonatkozólag, hogy mennyire pontos és teljes a bibliográfia, nem tudok részletező választ adni. Kísérletképpen átlapoztam az egyik legismertebb napilapnak, a *Pesti Naplónak* 1898-as évfolyamát. Az abban talált Krúdy-novellák közül *A podolini hegyeket* (PN 1898. aug. 17.) hiába keressük a bibliográfiai kimutatásban, pedig ez nem érdektelen írás, sőt föltétlen helyet követelt volna a válogatásban is. De a kutatás jelenlegi állapotában érthető módon maguk a szerkesztők sem tartják teljesnek a bibliográfiát. Ehhez nem volt elegendő idejük és energiájuk, tudvalevő ugyanis, hogy Krúdy hosszú írói pályáján úgyszólván az összes megjelenő lapoknak (a vidéki lapok nagy részének is) küldött novellát, cikket, regényt. Sajnos az olvasó, vagy kutató végül könnyen zavarba jöhet, mert a novellák jó része annyiszor jelent meg utánközlésben (másod-, harmad-, negyed-, stb. közlésben), gyakran más címmel és variált tartalommal, hogy ehhez már a kronológikus, de előre, hátra utaló táblázat igen bonyolultnak bizonyul. Hogy egy jellegzetes példát említsünk, a

Vallomás c. kötetben közölt *Urak, betyárok, cigányok* c. regénye a Magyarország 1932-es évfolyamában folytatásokban csakugyan ezen a címen jelent meg, de a főszerkesztés után, a meglevő eredeti kézirat alapján az *Utolsó borovicska* című kötetben *Dunántúli tiszántúlnál* címen olvasható, s nemcsak a cím más, hanem az első oldalak sem egyeznek mindenben. A szerkesztők az utóbbi kötetekben meg is kísérlék az utalások egyszerűsítését (csak a közvetlen előző megjelenésre utalnak), ez viszont megbontja a bibliográfiai táblázat egységességét. Mindez azonban nem csökkenti a szerkesztők teljesítményének értékét, amelynek segítségével sokkal világosabbá válnak a Krúdy-életmű méretei, élesebben kiütözköznek problémái, általában egy leendő kritikai kiadást készítenek elő.

Bármilyen meglepően hangzik is, sorozaton belül is vannak szövegátfedések. A *Vallomás* c. kötet szerkesztője, Kozocsa Sándor, Krúdy önvallomásait, vagy önvallomásnak tekinthető írásait válogatta egy kötetbe, beleillesztve egyik regényét is (*Urak, betyárok, cigányok*). Ez a regény más kötetben nem is jelent meg. Megjelentek azonban a kötet novellái, publicisztikai jellegű írásai, hiszen ez utóbbiakat éppen a kevésbé előbb megjelent *Pesti levelekből* válogatta Kozocsa Sándor. A kötet sajátos célkitűzésével föltétlen hasznos a Krúdy-életmű, Krúdy életének jobb megismerése szempontjából, de a sorozatba illesztve törést okoz. A rendszeresség, átgondoltság hiánya további csorbát üt a sorozaton, hiszen a kötetek megjelenésével párhuzamosan jelentek meg sorozaton kívüli kötetek is, amelyek anyagának egy része épp ezért nem is kerülhet be a sorozatba. Ilyen sorozaton kívüli kiadvány a már említett *Írói arcképek* I—II. (1957), továbbá a *Pest-Budai séták* (1958), *Magyar tájak* (1959) és egy gyermekeknek szánt kötet: *Ki jár az erdőn?* (1962).

Az egyes kötetek utószavaiként közölt igényes tanulmányok is nagyban emelik a vállalkozás jelentőségét. Szauder Józsefnek az elbeszéléskötetekhez írott három nagy tanulmánya, *Szindbád születése* (A szerelmi bűvészinas), *Szindbád elmúlása* (Éji zene) és *Szindbád feltámadásától Szindbád megtéréséig* (A madárijesztő szeretője), valóban sokkal alaposabb, mélyebben elemzőbb az előbb megjelent Krúdy-tanulmányoknál. Betekintést nyújtanak Krúdy művészetének bonyolult társadalmi hátterébe, a korviszonyokat híven tükröző jellegükbe, és végre föllebbentik a fátyolt az annyira elmisztifikált, tisztán szubjektív érzésekre épülő Krúdy-képekről. Ugyanakkor azonban bizonyos értelemben mégis leszűkítik, úgyszólván „Szindbád-központúvá” teszik az egész életmű tárgyalását, pedig az elbeszéléskötetekkel egyidőben addig tizenöt, s nem kevésbé vastok Krúdy-regény, s

két publicisztikai kötet jelent meg, nem is számítva a sorozaton kívül kiadott *Írói arcképek* két kötetét, a „színes írások”-ként emlegetett két válogatást (*Pest-Budai séták*, *Magyar tájak*) és ifjúsági írásait. Szauder megkísérelte ugyan a regényekre való kitekintést amikor Krúdy művészetének fejlődési irányzatát vázolja, ez azonban sajnós csak halvány érintése a problémáknak. Különösen sajnáljuk Krúdy rendkívül intenzív, szinte áttekinthetetlenül gazdag publicisztikai munkásságának mellőzését a Krúdy-kép kialakításában. A novellás-kötetekéhez képest nem eléggé igényesek a publicisztikai kötetek utószavai. A *Pesti levelek* szerkesztői, Tóth Lajos és Udvarhelyi Dénes egyenesen kettéválasztják Krúdy szépiroí és publicisztikai tevékenységét, mintha Krúdyban az 1910-es évek elején, a *Pesti levelek* megindulásakor már külön vált volna a szépiró és a publicista. Szerintük politikai, társadalmi élményeit, általában a világról való véleményét Krúdy

cikkeiben mondja el, míg novelláiban, regényeiben ettől úgyszólván függetlenül magát, a múlt álomvilágába merül. „Csak Ady-nak adatott meg — írják — hogy újságíróként hangja rokon a költészetével, Krúdynál sajátos visszhang a publicisztika, epikai műveivel való párbeszéd” (614. l.). A valóságban ennek éppen az ellenkezője igaz. Novelláiban és regényeiben úgyszólván önéletrajzi élmények és riportanyag (társadalmi élmények) ötvöződnek sajátos módon.

Sajnos, a regénykötetek utószavaiban már törekvés sincs az irodalomtörténeti értékelésre. De az sem volt szerencsés, hogy a *Hét bagoly* sorozatbeli kiadása a már említett 1954-es Sőtér-tanulmány változatlan szövegével jelent meg, hiszen azóta az irodalomtörténeti és esztétikai szemlélet, s Krúdy helyének kijelölése is sokban realisabbá és hitelesebbé változott.

Seres József

Gogolák, Ludwig von: Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes. Die Nationswerdung der Slowaken und die Anfänge der tschechoslowakischen Frage. (1526–1790). München, 1963. Verlag R. Oldenbourg. 265 S. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. Bd. 7.)

A szerző Gogolák Lajos néven jólismert alakja volt a két háború közötti magyar történeti publicisztikának. Pályáját annak idején Szeffű Gyula tanítványaként kezdte; mint szláv szakértő munkatársa volt a *Magyar Szemlének*, cikkei és könyvei mindenben megfeleltek annak az irányzatnak, amely a nemzetiségi kérdés megítélésében az 1945 előtti Magyarországon uralkodott. Legújabb munkáján még a felszabadulás előtt kezdett dolgozni; eredetileg magyarul írta meg, és mikor 1956 októbere után elhagyta az országot, magával vitte a még le nem zárt kéziratot. Mindezt történeti bevezetésként azért szükséges előre bocsátani, mert a Gogolák Lajos legújabb könyvében feltárt anyag és a mű szelleme nem érhető meg nélküle.

Ami az anyagot illeti, a jegyzeteket átlapozva nem nehéz megállapítani, hogy a felhasználott irodalom az 1950-es évektől hézagoss, 1958 után megjelent közlemény már szóba sem kerül benne. Ez a tény nem éppen kedvező színben tünteti fel az 1963-ban megjelent könyvet; még akkor sem, ha a szerző szórványosan bécsi kéziratot anyagot is beledolgozott pótlólag (pl. Hugo Blotius levelezése).

Az eleve hiányos anyagot rendszerező koncepcióban a figyelmes olvasó két hatást különböztethet meg. Az első Szeffű Gyula

történetírására vezethető vissza, melynek befolyása az alkalmilag elszórt bíráló megjegyzések ellenére is elég erőteljesen érvényesül. De nehéz is lett volna Szeffűn túljutnia a szerzőnek, aki az 1945 utáni magyar történetírásról tudomást venni is alig akar, eredeti gondolatai pedig a régi Magyarország történetéről nemigen vannak. Az elavult alaprétegre 1956 után a szempontok új csoportja telepedett: erre utal Gogolák a könyv előszavában, amikor Fritz Valjavecnak és Harold Steinackernak mond köszönetet, mert állandó segítségükkel nagyvonalúan támogatták a munka végső formába öntésében. Nyilvánvalóan ez a két nyugatnémet tudós volt az, aki megadta a szerzőnek a publikálás lehetőségét; ami a feldolgozás módját illeti, kettejük közül — 1945 utáni munkásságukat ismerve — Steinacker volt az, aki sokat nyújtott.

Steinacker Gogolák könyvével egyidőben adta ki válogatott tanulmányainak és előadásainak gyűjteményét *Austro-Hungarica* címmel. A kötetből ritkán megfigyelhető világossággal bontakozik ki az a hivatástudatnak nevezett német törekvés, amely Délkelet-Európa (kb. a régi monarchia Lajtántúli része) államait és népeit politikai, gazdasági és kulturális függőségbe akarja kényszeríteni a Közép-Európával azonosított németiséggel szemben. A hatalmi aspirációkat támogató történeti és kultúrtörténeti elmélet alaptézisei egészen röviden abban foglalhatók össze, hogy a jelzett területen nyelvi és nemzeti határokat vonni nem lehet, nyugati értelemben vett nemzeti államokat fenntartani merő képtelenség; Délkelet-Európa stabilítása csak valamiféle német felügyelettel, köz-

ponti szervezéssel valósítható meg; a német szupremáciát ne utolsó sorban az indokolja, hogy a táj művelődési tekintetben a kontinens egyik elmaradott zónája, melybe a szellemi javak a nyugatról keletre vivő „kulturális lejtőn” gördülnek, és nem kétséges, hogy Délkelet-Európa népei csaknem mindent a lejtő tetején, álló németeknek köszönhetnek.

Nem állítható, hogy Gogolák a szlovák nemzeté válás történetének ábrázolásában különösebb ötletességgel alkalmazta a teóriát. Első lépésként a régi Magyarországnak azt a részét, amelyet túlnyomóan szlovákok népesítettek be, lehetőleg elválasztja az ország többi tájától. Az elkülönítés érdekében az egykori Felvidék több nyelven (magyar, szlovák, német) egyformán beszélő és író nemesiségét a szlovákságba kebelezi be, a Tiszavidékieket és az erdélyieket durva, erőszakos rebelleseknek minősíti, a Dunántúlról nem beszél. Ezután a csehek és szlovákok között úgy húz határvonalat, hogy a két nép összekapcsolását a cseh kulturális és politikai imperializmus számlájára írja. Miután pedig a szlovák népet a maga történeti és kulturális körülményeiből kiszakította, az így nyert absztraktnak egyedül domináló német hatás alá helyezi, melyet a felvidéki német városoktól, Ausztriától és a Birodalomtól egyformán származtat.

A szerző könyvének jegyzeteiben élesen bírálja a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó 1945 előtti magyar irodalom nacionalista szemléletét. Néhány helyen kifejezetten ellenszenvet elárulva támad egyes ma is alkotó kutatók ellen, akik a háború befejezése óta más értelemben írnak mint korábban. Gogolák azonban újabb műveiket szóba se hozza, és ezért megjegyzései a rosszindulatú tudományos hitelrontás minden ismérvét kimerítik. Az 1945 utáni magyar szakirodalommal vagy egyáltalán nem foglalkozik, vagy az egészet néhány felületes, elfogult, sőt ellenséges mondattal intézi el, amelyek azonban a lényeget nem érintik.

Ludwig von Gogolák könyve a tudományt semmivel nem vitte előbbre. Tudjuk, hogy a szerző felfogása nem azonosítható a nyugat-német tudományos közvéleménnyel, nem nevezhető még a Délkelet-Európa-kutatók körében sem általánosan uralkodó nézetnek. Sajnálatos, hogy a Südostdeutsche Historische Kommission 1963-ban vállalkozott a könyv kiadására, mert nem tett jó szolgálatot vele a Szövetségi Köztársaság és Délkelet-Európa között lassan kifejlődőben levő kulturális kapcsolatok erősítésének.

Tarnai Andor

Berkovits Ilona: Zichy Mihály élete és munkássága (1827–1906). Bp. 1964. Akadémiai K. 381 I. CXLIII t.

Az oly ellentmondásos, s művészi erőnyeit a múltban sokszor kétkedéssel kommentált

Zichy-életmű arányaiban is tiszteletet parancsoló feldolgozását adja Berkovits Ilona monográfiája. Zichy talán nem tartozott a magyar festészet számottevő hagyományt is jelentő „nagy” művészei közé, de jogosnak érezzük Berkovits Ilona monográfiájának olykor apologetikus szándékát, a Zichy művészetét a megérdemeltől kevésbé méltányló szakirodalommal szemben.

A fiatalon Oroszországba kerülő, s a cári udvar hivatalos festői-rajzolói megbízatásait teljesítő Zichy bár törvényszerűen kiszakadt a hazai művészeti fejlődés folytonosságából, de az itthoni, hazai élmények, eszmények is színezték sajátos művészetét. Különösen a szabadságharcot megelőző évtized hangulatának továbbélése érezhető csaknem egész pályafutásán.

Zichy az egyetlen olyan jelentős művészünk, akinek életművében nem a tulajdonképpeni eredeti festői alkotások jelentik munkásságának gerincét, s egyben a rangosabb teljesítményt is, hanem a képzőművészet szem pontjából másodlagosabb, az irodalmi művekhez tapadó illusztrációs munkássága. Eredeti festői kompozíciói erőtlenebbek, mintha nem tartanának meggyőző kontaktust a korabeli művészeti törekvésekkel, s ezek kissé egyoldalúan, a már túlhaladott romantika jegyében fogantak, nem kevés teátrálítással. Igazi sikert festményeivel nem is tudott elérni.

Zichy művészi alkata, kivételes rajzkészsége, de hivatása, a cári megbízatások is (melyek az udvari események illusztrálását követelték) szinte predestinálták irodalmi művek rajzbeli megjelenítésére.

Zichy valamennyi főnmaradt, irodalmi alkotáshoz kapcsolódó rajzát első ízben Berkovits Ilona könyve ismerteti, nem egyszer polemizálva régebbi kommentárok egyes megállapításaival. Petőfi, Arany, Madách, Garay műveit jeleníti meg rajzaiban Zichy, Zrínyi eposzának és Vörösmarty *Zalán futásának* az illusztrálását is tervezte, de ezek a tervek nem valósultak meg.

Zichy nem a szó eredeti értelmében illusztrál, nem egyszerűen csak beleéli magát az illusztrálásra kiválasztott mű világába (természetesen már az is állásfoglalás, hogy miről készít egyáltalán illusztrációt), hanem legtöbbször az adott mű jelentésén módosít is valamelyest; vagy a maga felfogásához hajlítva az irodalmi alkotás tartalmát, vagy kiemelve az írott szöveg egyes részleteit, máskor pedig (1. Arany balladáinak illusztrációit) a szöveg kimondatlan sejtéseit is látványra varázsolja. Zichy ezzel a módosító eljárással tulajdonképpen vét az illusztrálás alaptörvénye ellen, de ez csak hasznára van rajzainak, hiszen eredeti gondolkozását is tükrözhetik, s valójában mégsem túlságosan távolodnak el a kiválasztott irodalmi művek világától.

Különösen tanulságos Zichy módszerét tekintve Berkovits Ilona könyvének *Az ember tragédiája* illusztrációit elemző része. *Az ember tragédiája* eleve olyan összetett, bonyolult társadalmi, nemzeti és egyéni problematikát feszegető mű, amelynek értelmezése, illusztrálása szép, de nem könnyű feladat: irodalomtörténeti értelmezése is csak napjainkban közeledik egy egységesebb szemlélet kialakulásához. Zichy Madách-illusztrációinak többsége arról tanúskodik, hogy igen elmélyülten foglalkozott a tragédia egyes jeleneteivel, s rajzaiban nem egyszer az akkori irodalomtörténeti értelmezésétől eltérő fel fogást, eredeti szemléletet fejezett ki. Ez azonban véleményünk szerint nem feltétlenül jelenti azt, mintha Zichy a madáchi szemlélettel került volna szembe. (236.) Talán éppen közelebb került Madách némely eszméjéhez, mint egyes irodalomtörténeti koncepciók, különösen a tragédia „pesszimista” voltának helyes megértésével, ill. megérzésével. Ebben a vonatkozásban Révai József is (a könyvben is idézett tanulmányában) kissé kategorikusan fogalmazott. Helyesen értelmezte Zichy Madách művét, amikor a tragédia „leg erősebb drámai effektusait ragadja meg rajzain; de anélkül, hogy a szemlélőben bármikor a reménytelenség érzését keltené fel.” (236.) Ez vonatkozik a falanszter-jelenethez készített két végleges rajzra is. Zichy eredeti Madách értelmezésében így az a meglepő, hogy nem egy vonatkozásban közelebb került a tragédia oly sok félreértést, vitát kiváltó szemléletéhez, mint számos irodalomtörténeti vélekedés.

Zichy alkotásához Arany balladáinak világa áll közelebb: a népröndai elemek, bizarr, különös hangulatok, kísértetjárások, megannyi lehetőség romantikus fantáziája számára. Későbbi éveiben egyébként is nosztalgikusan vonzódott a hazai, nemzeti témákhoz, s a szabadságharcot megelőző évtized hangulatait őrizve, a cári udvar eseményein magyaros öltözetben jelent meg (külön engedéllyel). A középkor miniatúrákkal díszített, kézzel írott könyvei is inspirálták az Arany-balladák illusztrálásakor, hiszen a szöveget is maga rajzolta, hogy írás és illusztráció összhangja teljesebb legyen. Zichy ezzel a sajátos módszerével — hangsúlyozza Berkovits Ilona — új irányba terelte az illusztrálás művészetét (szöveg és rajz újszerű kapcsolata, a hagyományostól eltérő kompozíció). A huszonnégy Arany-balladához készített rajzokkal egyik legnagyobb művészi feladatát valósította meg az idős Zichy. (Egy apróság: *Az ünneprontók* illusztrálásával kapcsolatban említi a könyv: „A furcsa történethez furcsa templomot rajzolt a művész, oldalt elhelyezett barokkos toronnyal, amit két középkori támaszpillér támogat.” (280.) A Zichy rajzán szereplő „különleges stílusban épült

falusi templom” kontúrja azonban kísértetiesen emlékeztet a tabáni plébániatemplomra (barokk, egytornyú), Zichy rajzán csupán a két támaszpillér a kiegészítés.

Berkovits Ilona monográfiája sokoldalúan mutatja be a *János vitéz*hez, valamint *Az obsit*hoz készített illusztrációkat is, de ismerteti az egyéb, megvalósításra azonban nem került illusztrációs tervek történetét is.

A nagyszabású monográfia természetesen nyomon kíséri Zichy egész életútját, új megvilágításba helyezve festményeit, elemzi udvari munkásságát, ismerteti az orosz irodalmi művekhez készített illusztrációit, beszámol hazai kapcsolatairól, politikai szemléletének sajátos, rokonszenves alakulásáról. Mi csak a könyv magyar irodalomtörténeti vonatkozásait érinthettük.

A szép kiállítású kötetet gazdag jegyzet-apparátus (benne az egész szakirodalom), Zichy műveinek a mutatója, valamint kétszáznál több kép kíséri.

Komlövöski Tibor

Eötvös Loránd, a tudós és művelődéspolitikus írásai. Sajtó alá rendezte Környei Elek. Bp. 1964. Gondolat K. 424 l. (Nemzeti Könyvtár)

Eötvös Loránd tudományos munkásságának jelentősebb dolgozatai megjelentek 1953-ban az Akadémiai Kiadónál német nyelven, hozzáférhetően a világ fizikusai számára. Az írásaiból készült új válogatás most a teljes személyiséget állítja élénk: az embert, a tudóst (annyit mutatva fizikai eredményeiből, amennyiből ezek jelentőségét a laikus is felfoghatja) és a művelődéspolitikust, akinek intézkedései az oktatás és tudósképzés gyakorlatában tovább éltek.

A kötet első része Eötvös Józsefnek diákfiához írott leveleit tartalmazza. Az eredeti levelezés elveszett, néhány töredék kivételével csak az apa levelei maradtak meg, részben *Összes Művei* (1901—3. Révai) 20. kötetében, részben Morvay Győző másolatában (megj: ItK 1929/30.). A válaszokból nemcsak Lóránd kérdéseire, problémáira tudunk következtetni, (hogyan fordul el a hagyományos jogász pályától, hogyan ébred fel benne a lelkesedés a természettudományok iránt, és milyen átmeneti családásokat okoz a választott szak), de kirajzolódik előttünk a racionalista és baráti módszer, ahogy Eötvös a maga szigorúan morális, humanista nevelési elveit fiánál megvalósította. Amit az apa politikai ügyeiről leír, aktuális útmutatással, tanácsá válik Lóránd számára, amikor húsz évvel később, miniszterként, pontról pontra ugyanazokkal a nehézségekkel találkozik, és beszédeiben tovább élteti az apa európai stílusú gondolatait.

A száznál is jóval több tudományos dolgozat közül, amelyet Eötvös Loránd hátrahagyott, csak néhány kerülhetett a kötetbe.

Számunkra a kötet legjelentősebb része a művelődéspolitikust mutatja be, elsőként gyűjti össze politikai koncepciójának és intézkedéseinek dokumentumait. Legközismertebb eredménye az Eötvös-kollégium alapítása.

Pedig még számos kezdeményezés fűződik a nevéhez. Amint közéleti rangja emelkedett, egyre általánosabb kérdésekkel kellett törőnie. Egyetemi tanárként Trefort Ágosthoz intézett nyílt levelében, akadémiai elnöki székfoglalójában a tudomány tisztaságáért emelt szót a szükkeblű praktícizmus ellen. 1894—95-ben rövid hét hónapos minisztersége alatt Wekerle Sándor szabadelvű kormányában, több jelentős törvényt vitt a parlament elé, megpróbálta átalakítani a közoktatásügy szellemét. Apja művészként folytatója, amikor megszavaztatja a zsidó vallás „bevett” vallássá nyilvánításáról szóló törvényjavaslatot. Súlyt helyez arra és ki is mindja, hogy a törvény megszavazásával határolja el magát a magyar parlament az antiszemitizmustól, a középkori fajgyűlölet „gyermekes utóhangjától”. Nemcsak rendeletekkel, de tanácsal és szóval inti igazi demokratának módján tolarenciára és tapintatra a tanfelügyelőket a nemzetiségi iskolákban.

A kötetet függelék zárja le. A függelék leveleket közöl Eötvös kézirati hagyatékából. Összegyűjti az Eötvösről szóló megemlékezések, tudományos értékelések legfontosabbait, köztük R. H. Dicke princetowni kutató 1962-es dolgozatát, amely a modern technika kísérleti eszközeivel igazolja Eötvös méréseinek pontosságát. A mellékletek jegyzet-apparátust, biográfiát és bibliográfiát közölnek. Ez utóbbi az első Eötvös-bibliográfia 1930 óta.

A kötetet a sajtó alá rendező Környei Elek vezeti be. Eötvös szellemi arcképét Novobátczky Károly rajzolja meg.

Közleg Ferencc

Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. III. 1900—1903. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta: Kemény G. Gábor. Bp. 1964. Tankönyvkiadó V. 714 l.

Kemény G. Gábor iratgyűjteményének III. kötete tovább erősíti bennünk azt a meggyőződést, hogy a dualizmus korának egyik legfontosabb forrásgyűjteménye lát ebben a sorozatban napvilágot. Az anyag széleskörű és tudományos megalapozottságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ebben a 714 lapos kötetben (melyet a szerkesztő „arány-

lag rövid”-nek nevez), tizenegy nyelvből fordított anyag található.

A kötet bevezetőjében Kemény G. Gábor feltárja a Széll Kálmán miniszterelnöksége idején folytatott nemzetiségi politika arculatát. Ez lényegében nem különbözött ugyan a „magyar szupremáciára” és a „politikai nemzet” fogalmára alapozott politikától, azonban közigazgatási és művelődési módszereiben javító szándékúnak is mutatkozik.

Irodalmi vonatkozása azonban kevés ennek a kötetnek. Ha nem számítjuk Rákosi Viktor felszólalását, aki az ellenzék soraiból a legzavarosabb nacionalizmust hirdeti, és Mikszáth Kálmánnak egy vezércikkét, aki az induló fogarasi lap első cikkében a nemzetiségi békét köti az olvasók lelkére, Ady öt írása jelenti a magyar irodalom beleszólását a nemzetiségi kérdésbe. Az 1902-ben írt korai cikkek éppen olyan zseniálisan igazak, mint a kötetben még közölt utolsó Ady megszólalás a nemzetiségi kérdésben, az 1907-es felelmetesen igaz írása, a máramarosi és a vaszkóhi román paraszttomzsgalmakról.

A kötet tudományos apparátusa megbízható. Tárgy- és névmutató könyviti az olvasó munkáját. Két kívánságot azért legyen szabad megemlíteni. Az egyik az, hogy a kiegészítő szövegrészeknél az elhagyott részletek tartalmát helyes lenne körültekintőbben megjelölni. A másik a parlamentben felszólaló képviselők pártállásának feltüntetésére vonatkozik a képviselőházi vitákat reprodukáló részeknél.

Harsányi Zoltán

Nagy Lajos. Emlékkönyv és bibliográfia. Összeállította: Vasvári István. Bp. 1964. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 198 l. 12 t. (Írói Arcképvázlatok. 3).

Ma már közhelynek számít az a megállapítás, hogy a két világháború közötti magyar próza történetének Móricz Zsigmond mellett Nagy Lajos a legkiemelkedőbb alakja. Sőt, lehetséges, hogy az ő feszes, sallangtalan, lényegre törő írásművészete Móricz novelláinak második korszakára hatott is. Mert Nagy Lajos hatalmas életművet alkotott: ő ásott legmélyebbre a korszak bírálatában, s ő tágitotta legszélesebbre a hagyományos műfaji határokat. (Gondoljunk a *Kiskühalomra*, amelyben kortársai közül elsőnek ötvözte a regényt a leíró szociográfiával.) És erről a rendkívüli hatású, példamutató emberségű alkotóról egyetlen(!) monográfia jelent meg, Kardos Pálé, (*Nagy Lajos élete és művei*) s az is 1958-ban. Most pedig, halála tizedik évfordulóján a Szabó Ervin Könyvtár és Vasvári István jóvoltából végre kezünkben tarthatjuk — ha nem is összes műveit, de legalább alkotásainak és a róluk szóló

méltatások, ismertetések teljesnek szánt bibliográfiáját. A további kutatásokhoz nélkülözhetetlen ez a vékony kötet, s pótolhatatlan azért is, mert az évfordulóra született, s az emlékkönyv megjelenése alkalmából íródott baráti emlékezések és elemző méltatások egy részét is tartalmazza. S hogy teljes legyen a gyűjtemény, benne találjuk a Nagy Lajos inspirálta legszebb verseket, melyek sokszor többet adnak minden objektív tanulmánynál.

Az emlékezésekből és a lírai epizódokból bontakozik ki Nagy Lajos portréja. Hogy minden vonás találo? Mindegyik a helyén van-e s egyik sem élesebb-e kellenél, ezen lehet vitatkozni. Mindenesetre sokkal hatásosabbaknak és hitelesebbeknek éreztük azokat az írásokat, amelyek apologetikus szándék nélkül, a jóbarát szerető szívének szavával idézik a múltat. (Füst Milán és Illyés Gyula emlékezése kiemelkedően szép.) Néhány esetben azonban megbillennek az emlékek — egyensúlyukat veszítik a felfűlt indulat hatására. — Nem is egy méltató védelmezi indulatosan Nagy Lajost a naturalizmus „vádja” ellen, holott Tóth Árpád jellemzése, melyet az író első korszakáról adott, nagyon is találo; való igaz, hogy Nagy Lajos „komor írói módszerét” ekkortájt forró, részvételt feltápláló líra táplálta: „líraiság a naturalizmus eszközeivel”.

Igen szerencsés érzékkel válogatta össze Vasvári István a *Nagy Lajos a sajtó tükrében* című fejezetet. A korabeli méltatások, kritikák nemcsak Nagy Lajos írói útjának emelkedéséről és módszerének fejlődéséről tájékoztatnak, hanem arról is, hogy milyen hatással — eddig jórészt feltáratlan hatással — volt kora irodalmi irányzataira. (Sajnos, a József Attilával kapcsolatos részletek itt sem hatolnak a kérdés legmélyére.) A sokféle és sok oldalról jött bírálat hatására az olvasóban mind élesebben vetődhetik fel a kérdések: szocialista irodalmunk haladó hagyománya-e Nagy Lajos életműve, vagy a szocialista fejlődéssel rokonszenvező polgári irodalom valamelyik vonulatához tartozik-e, mint a *Nyugat* nagy nemzedékének tagja. (Perdöntöket lehetnek itt Kardos Pál emlékezései és Illés László értékes írása Nagy Lajos korszerűségéről.) — A végső szót nyilván a vallatóra — az eddigieknél még alaposabban vallatóra vett életmű adja majd meg. S hála Vasvári István alaposágának a kutató nincs a véletlen kényének-kedvének kitéve, hiszen az emlékkönyv utolsó fejezetében ott található Nagy Lajos munkásságának szinte teljes bibliográfiáját. Néhány lényegtelen hiányossága akad ennek csupán: kimaradt Nagy Lajosnak a *Pesti nyomor* című írása (A toll 1929. 5.) és Szabolcsi Miklós Nagy Lajos értékeléséhez című elemző méltatása (Itk 1959. 3—4. sz.) Kár, hogy valamilyen mó-

don nem lehetett megemlíteni Bóka László egyetemi jegyzetének Nagy Lajosra vonatkozó részét (69—73.), amely az alkalomhoz illő tömörséggel ugyan, de néhány nagyon lényeges szempontot adhat az életmű teljességéhez. (Külön értéke még a kitűnő válogatásnak a képgyűjtemény és a Nagy Lajos gondolataiból adott rövid florilegium.)

Összegezve: hézagpótló, kiváló munka a gyűjtemény, dicséretére válik kiadójának és válogatójának.

Rónay László

Ascher Oszkár: Minden versek titkai. Életrajzi regény. Bp. 1964. Szépirodalmi K. 392 l.

A műfaj: az emlékirattá terebélyesített napló, az idő két szintjének: az írás pillanatának és a felidézett események időpontjának szembesítése (és természetesen a kétféle tudatállapot és érzelmvilág egybevetése) kiválóan alkalmas 45 év művészi élményének, tapasztalatának összegezésére. Tanítvány és tanár, útkereső és mester, kritikus és művész, lelkesített és lelkesíteni tudó barát vallomása ez a könyv a versmondás és próza történetéről és lehetőségéről, felelősségéről és igényéről. Nem a versmondás esztétikája ez a mű, hanem inkább egy esztétikai koncepció kialakulásának története az első eszmélektől a végleges megformálásig. Gondolkodási és tapasztalati folyamatot ábrázol; egy művész kereséseit, tépelődéseit, magánélet és művészet kölcsönhatását és egybeolvadását érzékelteti. Babits és Kosztolányi, Karinthy, Nagy Endre és Szabó Lőrinc életéből számtalan apró történetet mond el, ezek a hitelesnek látszó anekdoták, — amellet, hogy önmagukban is értékesek, mint apró életrajzi adatok vagy jellembeli sajátosságok, tehát az irodalomtörténet-sz-monográfus nem elhanyagolható forrásai — általában, csekély kivétellel, szervesen illeszkednek a mű egészébe, a művésszé érlelődés és kibontakozás életrajzi-szakmai-műfaji történetébe. Valószínűnek látszik, hogy az Ascher-féle előadási mód, a színházról eltérő pódiumművészet létrejötte a *Nyugat* költői forradalmának szükségzerű következménye, amely új, intellektuálisabb és kellékektől mentes interpretációt követelt, és amely, szerencsésen, régi versek új értelmezését is lehetővé tette, sőt megkövetelte. Műve kultúrtörténetileg is becses dokumentum. Aki a színház, vagy a közönség történetét akarja megírni 1918-tól napjainkig, aki a művelődéspolitikai vagy a rádió kulisszatitkai iránt érdeklődik, vagy a szavalókórusok problémájával foglalkozik, éppúgy fontos adalékokkal gazdagodik, mint a stilisztika, akinek figyelmét a verselemzés rejtegettitkaira hívja fel.

Ferenczi László